

УДК 821.161.2-93.09(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.5>

Наталія ІОВХІМЧУК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-4617-3535

Тетяна ЗДІХОВСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-7375-3431

Оксана ДАНИЛЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-8765-8475

Бібліографічний опис статті: Іовхімчук, Н., Здіховська, Т., Данилюк, О. (2023). Розвиток спілкування молодших школярів засобами розвивальних ігор. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 30–35, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.5>

РОЗВИТОК СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ РОЗВИВАЛЬНИХ ІГОР

У публікації розглядається проблема розвитку спілкування молодших школярів засобами розвивальних ігор. Недостатня розробленість проблеми, її значення для вдосконалення освітнього процесу нової української школи та задоволення вимог сучасного суспільства зумовили вивчення теоретичних і практичних аспектів проблеми застосування розвивальних ігор в початковій школі. Проаналізовано дослідження й публікації, визначено мету дослідження, окреслено низку питань, присвячених висвітленню в сучасній науковій літературі стану дослідження проблеми. Схарактеризовано значення ігор в освітньому процесі, що обумовлено насамперед тим, щоб підвищити творчо-пошукову активність дітей молодшого шкільного віку. Відповідність порушеної проблеми сучасним вимогам освіти, її значущість для розвитку спілкування молодших школярів, а також недостатнє опрацювання питання в теоретичному та практичному аспектах визначили актуальність теми.

У дослідженні використовувалися такі методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, критичне осмислення праць з педагогіки, для визначення теоретичних засад проблеми. Виділено ігри, які несуть потенційні можливості творчих проявів дітей: розвивальні ігри. Обґрунтовано значення терміну “розвивальні ігри”, підкреслено сферу особистості дитини, на яку спрямований педагогічний вплив. Розвивальні ігри дають змогу учням брати участь у справах дорослих і сприяє активізації контактів дітей один з одним, які супроводжуються складними висловлюваннями. Діти в спілкуванні між собою і з педагогом у процесі розвивальних ігор засвоюють навички орієнтованого спілкування та його культури. Ефективність організації спілкування підвищується, якщо діти перебувають в умовах, однотипних з природними, якщо їх спілкування між собою наближається до того, яке існує в дорослому житті, коли задовольняється потреба в комунікації.

Ключові слова: розвивальні ігри, процес спілкування, ігрова діяльність, спілкування в грі, ігрове завдання, ігрове спілкування.

Nataliia IOVKHIMCHUK

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-4617-3535

Tetiana ZDIKHOVSKA

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-7375-3431

Oksana DANYLIUK

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-8765-8475

To cite this article: Iovkhimchuk, N., Zdikhovska, T., Danyliuk, O. (2023). Development of communication of younger school students means of developmental games [Development of communication of younger school students means of developmental games]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 30–35, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.5>

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS MEANS OF DEVELOPMENTAL GAMES

The article examines the problem of developing communication among younger schoolchildren by means of developmental games. Inadequate development of the problem, its importance for improving the educational process of the new Ukrainian school and meeting the requirements of modern society led to the study of theoretical and practical aspects of the problem of using developmental games in primary school. The research and publications are analyzed, the purpose of the research is defined, and a number of questions devoted to the coverage of the state of research of the problem in modern scientific literature are outlined. The importance of games in the educational process is characterized, which is due primarily to increasing the creative and searching activity of children of primary school age. Correspondence of the raised problem to modern requirements of education, its significance for the development of communication of younger schoolchildren, as well as insufficient processing of the issue in theoretical and practical aspects determined the relevance of the topic.

The following research methods were used in the research: analysis, comparison, generalization, systematization, critical understanding of works on pedagogy, to determine the theoretical foundations of the problem. Games that bring potential opportunities for children's creative expression are highlighted: developmental games. The meaning of the term "developmental games" is substantiated, the sphere of the child's personality, on which the pedagogical influence is directed, is emphasized. Developmental games allow students to participate in adult affairs and promote the activation of children's contacts with each other, which are accompanied by complex expressions. Children in communication with each other and with the teacher in the process of educational games learn the skills of oriented communication and its culture. The effectiveness of the organization of communication increases if children are in conditions similar to natural ones, if their communication with each other approaches that which exists in adult life, when the need for communication is satisfied.

Key words: *developmental games, communication process, game activity, game communication, game requirements and rules, game communication.*

Актуальність дослідження. Процес становлення нової української школи вимагає докорінної зміни в системі освіти. На всіх рівнях педагогічні зусилля мають бути спрямовані на всебічний розвиток особистості, її здібностей і обдарувань. Для цієї мети необхідний пошук нових підходів до структурування знань та ефективних шляхів формування вмінь.

Значне місце в роботах, присвячених професійній діяльності вчителя початкової школи посідає проблема спілкування, яка є запорукою встановлення відносин учитель–учень, учень–учень. Посилена увага до спілкування молодших школярів обумовлена завданнями формування особистості на даному віковому етапі та можливостями спілкування в їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема спілкування молодших школярів розглядалася в більшості досліджень: особливості розвитку дітей різного віку (Н. Ф. Мас-

лова, А. В. Мудрик); моральне виховання молодших школярів (Р. Г. Амосова, О. С. Богданова, В. В. Маркова); формування колективу (В. І. Максакова, В. О. Сухомлинський).

У вітчизняній науці проблемі гри, її сутності, ролі та значення в житті дорослої людини приділялась значна увага: Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, О. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін та ін.).

Мета дослідження є розвиток спілкування молодших школярів засобами розвивальних ігор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна початкова школа орієнтована на гуманізацію процесу навчання та різнобічного розвитку особистості дитини. Дійсно, необхідно гармонійне поєднання навчальної діяльності з діяльністю творчою, пов'язаною з розвитком індивідуальних особливостей учнів, їхньою пізнавальною активністю, здібністю вирішувати нестандартні завдання. Досягнути цього

через гру. Значення ігор у навчально-виховному процесі обумовлено насамперед тим, що навчальна діяльність сама по собі спрямована на засвоєння учнями початкових класів базової шкільної програми, несполучена з творчою діяльністю, здатна призвести до гальмування інтелектуального розвитку дітей. Вивчення шкільної практики підтверджує, що, звикаючи до виконання стандартних завдань, спрямованих на закріплення базових знань, які мають єдине рішення і єдиний шлях його досягнення на підставі певного алгоритму, діти практично не можуть діяти самостійно, ефективно використовувати свій інтелектуальний потенціал. Таким чином, одним із основних мотивів використання ігор є підвищення творчо-пошукової активності дітей молодшого шкільного віку.

Серед усього розмаїття ігор ми виділяємо розвивальні ігри. Враховуючи, що всі педагогічно організовані види ігрової діяльності мають розвивальний характер, у терміні «розвивальні ігри» підкреслюємо ту сферу особистості дитини, на яку спрямований педагогічний вплив. Процес гри передбачає пошук, відкриття нового у досягненні ігрового завдання, що вимагає прояву кмітливості, нестандартного творчого мислення, планування своїх розумових дій. Саме в ігровій ситуації учень молодших класів більш охоче вступає в спілкування з однолітками. Розвивальні ігри дають змогу учням брати участь у справах дорослих і сприяє активізації контактів дітей один з одним, які супроводжуються складними висловлюваннями. Діти в спілкуванні між собою і з педагогом у процесі розвивальних ігор засвоюють навички орієнтованого спілкування та його культури. Ефективність організації спілкування підвищується, якщо діти перебувають в умовах, однотипних з природними, якщо їх спілкування між собою наближається до того, яке існує в дорослому житті, коли задовольняється потреба в комунікації.

Цікаву оцінку гри як засобу розвитку дитини дає С. Ф. Русова. Спостерігаючи за дитячими іграми, на думку просвітительки, можна знайти ключ до розуміння душі дитини. Вчена дотримувалася думки про те, що у грі виявляються здібності дитини, її переживання (Rusova, 1997, p. 158).

Значну кількість думок з приводу використання гри в навчальному процесі залишив

видатний український педагог Я. Ф. Чепіга: «поряд з предметами: книжне навчання, мова навчання, рідна мова, арифметика, природознавство, історія й географія, закон Божий, ручна праця – педагог включав заняття «Рухливі забавки та іграшки». Він вказував, що малюк може бути радісним лише за умови, коли потреба рухатися виявиться в іграх. Він акцентував на тому, що гра виступає в ролі праці, яка зміцнює тіло й дух, навчає мисленню, роздумам. Щодо використання гри в навчальному процесі педагог радив, що ігри та забавки молодших школярів перш за все повинні мати «просвітницький характер» (Chepiga, 2013, p. 25).

Вагомий внесок у теорію і практику гри зробив В. О. Сухомлинський. Гру як джерело натхнення, розвитку дитини педагог розглядав у єдності з казкою, музикою, фантазією, творчістю. Без них дитина – «засохла квітка». Педагог звертав увагу на питання навчального змісту ігор, впливу цього змісту на міцність знань, що формуються (Sukhomlinsky, 1987, p. 87).

Енциклопедія освіти розкриває зміст гри як один із видів діяльності людини, який виник історично і полягає у відтворенні дій дорослих і відносин між ними. Крім цього, це один із засобів фізичного, розумового і морального виховання (Kremen, 2021, p. 137). Важливим є те, що гра розглядається як діяльність, у ході якої відбуваються певні взаємовідносини між людьми. Ми спираємось на визначення гри як форми діяльності в умовній ситуації, мотив якої не пов'язаний зі створенням продукту, а полягає у відтворенні дій людей і відносин між ними.

Ігрова діяльність молодших школярів будується як цілісне утворення, що охоплює певну частину навчально-виховного процесу та об'єднується загальним змістом, сюжетом або персонажем. У неї послідовно, поступово включаються ігри та ігрові вправи, спрямовані на формування умінь виділяти основне, характерні ознаки предметів, порівнювати, співставляти їх; групи ігор на узагальнення предметів за певними ознаками; групи ігор, у процесі яких у молодших школярів розвивається уміння відрізняти реальні явища від нереальних; групи ігор, що виховують уміння володіти собою, швидкість реакції, слух, кмітливість; ігри, що сприяють збагаченню та закріпленню в дітей побутового словника, зв'язного мовлення; ігри,

спрямовані на розвиток психічних функцій (пам'яті, уваги, спостережливості, тощо). При цьому ігровий сюжет розвивається паралельно основному змісту навчання, допомагає активізувати навчально-виховний процес, засвоїти навчальні елементи (Savchenko, 1997, p. 58).

Між спілкуванням і грою, як одним із значущих видів діяльності молодшого школяра, існує двобічний зв'язок. З одного боку, воно розвивається й активізується в грі, а з іншого – сама гра розвивається у процесі спілкування. Дитина позначає свої дії словом, там осмислюючи їх; словом вона користується, щоб доповнити дії, висловити свої думки і почуття.

У процесі гри в дітей виникає надзвичайно багатий мовленнєвий зв'язок, який звільняє спілкування дітей від ситуативної зв'язаності. Гра є перехідною, проміжною ланкою між повною залежністю спілкування від речей і предметних дій до свободи взаємодії. Саме в цьому «звільненні» і полягає значення гри з ровесниками для мовленнєвого розвитку дітей.

У ході ігор діти мають можливість діяти, конкретні дії викликають мовленнєву активність молодшого школяра, що й сприяє розвиткові гри. Свої дії учні супроводжують словами-зверненнями до однолітків, які їх чують і дають відповідь. У висловлюваннях діти планують свою діяльність, послідовність майбутніх дій. Відбувається перехід від ситуативних висловлювань до позаситуативних без опори на предмети і дії з ними. Висловлювання дітей хоч і спираються на конкретні предмети, часто ніякого відношення до цих предметів не мають. Дитина може вільно оперувати образами предмета в той час, коли самого предмета немає, тобто дитина в плані уяви чи образного мислення невимушено об'єднує уявлення, вводить нові комбінації образів. Все це створює умови для спеціальної організації спілкування молодших школярів в умовах ігрової діяльності з метою розвитку певних якостей особистості дитини (Filatova, 2000, p. 152).

Спілкування в грі з приводу змісту стає тривалішим, ніж на заняттях, завдяки тому, що воно ґрунтується на виразних засобах гри і збагачується почуттями, які виникають у процесі розвивальних ігор. Спілкування в процесі гри адекватне можливостям дітей даного віку і виступає носієм і виразником змісту гри. Саме потреба в спілкуванні і спонукає дітей до гри. Для дітей

молодшого шкільного віку характерним є особистісне спілкування, яке базується на інтересі до міжособистісних стосунків. Тому саме в ході гри, включаючись у спілкування і взаємодію, діти впливають один на одного, відбувається взаємне збагачення учнів, тобто передача певного соціального досвіду. Можливість реалізації гри у процесі спілкування з однолітками відбувається через вибір змісту гри.

Через гру дорослий вчить розмовляти дітей один з одним не прямо, а опосередковано. Гра дає змогу навчати дитину так, щоб вона сама не помітила бажання дорослого обов'язково допомогти їй. Під час гри молодший школяр відчуває себе вільно, заохочуються його мовленнєві перевтілення. У процесі вільного спілкування діти краще засвоюють запропонований матеріал, ніж через пряме навчання. Гра дає змогу втілювати принцип гуманізації взаємин між учителем та учнем, тобто педагог має будувати свою роботу, йдучи не від себе, а від особистості дитини, враховуючи закономірності її розвитку. Вступаючи в ігрову взаємодію, педагог може керувати спілкуванням дітей, оскільки він намагається поставити дитину в такі умови, які стимулювали б її до пошуку повних і влучних форм спілкування, обдумування, відшукування способів вирішення задуму, до вміння співставляти, порівнювати, робити висновки. Саме ці способи керівництва грою сприяють формуванню вмінь спілкування дітей. Вчитель має організувати таке спілкування в грі, яке б забезпечило використання та засвоєння зв'язного мовлення в спілкуванні з дітьми. Важливою умовою спілкування вчителя з молодшими школярами з допомогою розвивальних ігор є дотримання принципу випереджаючої ініціативи дорослого. Він не просто демонструє зразки спілкування, робить його привабливим і необхідним для самої дитини, вчитель виконує роль і організатора, і учасника, і спостерігача. Цінність такого спілкування полягає в тому, що діти вчать орієнтуватися на партнера, відчувають радість від спільної діяльності, створюють вільне активно-позитивне ставлення до вчителя. У зв'язку з тим, що розвивальні ігри не є повністю самостійною дитячою діяльністю, доцільним є встановлення ігрових стосунків між педагогом і учнями. Цього досягають за допомогою таких прийомів, як висловлювання педагога, пов'язані за змістом із ігровою ситуа-

цією; включення дитини в самостійний пошук інформації; бесіди з досвіду; незакінчені розповіді; епізодична розгорнута драматизація; зразки спілкування; ігрова ситуація (Filatova, 2000, p. 135).

В ігровій ситуації учень молодших класів більш охоче, ніж в інших, вступає в спілкування з дорослими й однолітками. Саме ігрові мотиви мають велику спонукальну силу, тому що смисл співвідношення мотиву і мети зрозумілий дітям. У процесі спілкування учні вправляються в знаходженні й застосуванні точних граматичних конструкцій, намагаються зрозуміти і виразно висловлюватися. Організаційним стосункам у грі відповідає організаційне спілкування. В процесі гри учні домовляються про спільну гру, планують і уточнюють задум, здійснюють оцінний контроль за діями однолітків. Спілкування вимагає роз'яснень, переконань, висловлювань своїх думок щодо організації гри. Отож розвивальні ігри містять у собі певні можливості реалізації спілкування дітей молодшого шкільного віку, а саме: мовленнєву активність дітей, що викликають ігрові дії, та необхідність узгодження своїх дій з діями однолітків – учасників гри.

Ігрове завдання, як правило, пропонується учням молодших класів у формі пошуку, змагання, естафети, аукціону, яке створює атмосферу емоційного підйому, збудження до активного спілкування. Ігрове завдання, формулюється вчителем безпосередньо перед початком гри та містить досить конкретне завдання (знайди, придумай, обговори і вибери тощо). Її рішення реалізується у процесі спілкування (обговорення, обміну думками вголос, сперечань, доведення тощо).

Ігрове завдання обумовлює процес спілкування молодших школярів у грі, оскільки в ньому (завданні) закладене протиріччя, за допомогою якого створюється проблемна ситуація, а та у свою чергу не може бути вирішена індивідуально, а вирішується за допомогою вербального засобу спілкування. Таким чином, у процесі реалізації ігрового завдання виникає протиріччя між тим досвідом, який має окремий учень і досвідом інших гравців (у роботі в парах, групах, колективом). Саме це протиріччя викликає стан особливої мобілізації, напруги всіх гравців. Вирішення ігрової ситуації вимагає від цієї групи спільних зусиль,

участі кожного, бо пасивне перебування у групі не принесе ані очікуваного позитивного ефекту від гри, ані задоволення для дитини, ані для вчителя.

Усе вищевикладене дозволяє ігрове завдання вважати мотиваційним початком ігрової діяльності, яка визначає ігровий стан молодшого школяра. Вона забезпечує добровільну мобілізацію сил та здібностей граючих, максимальне використання інтелектуального багажу та власного досвіду.

Виховне завдання у грі виступає не прямо, а в замаскованій формі. Граючи, дитина не ставить собі за мету навчитися спілкуватися, оволодіти мовленнєвими навичками, вміннями поводити себе в ході діалогу. Однак як результат гри такий розвиток відбувається і певний досвід набувається незалежно від неї, а процес спілкування перебігає ненавмисно, а природно. Структурним елементом розвивальних ігор, через який здійснюється непряме управління педагогом грою, є правила гри, що об'єднують у ціле ігрові та виховні завдання, визначають поведінку та роль дитини у грі, взаємовідносини між граючими. Вони є самоорганізуючим елементом гри, вказують на те, як можна грати в ту чи іншу гру, визначають форму гри (індивідуальна, парна, групова, колективна) та функції кожного гравця.

Правила гри, як уже зазначалося, організують поведінку кожного учня, також визначають характер взаємовідносин між учасниками під час групових ігор. Так, скажімо, вибір лідера групи можна здійснити не лише авторитетним рішенням учителя, а й винесенням кандидатури на спільне обговорення, тим самим включити дітей у активне спілкування. Також правила встановлюють черговість, послідовність відповідей (жеребкування, за першістю виконання, "ланцюжком" тощо), тим самим діти привчаються до узгоджених дружніх дій. Наявність правил дає можливість оцінювання самого процесу та результату гри (перемога, програвання, оптимальний час виконання завдання тощо).

Розвивальні ігри спрямовані на розвиток психічних функцій молодших школярів та у процесі яких відбувається спілкування між учнями. Ці ігри також сприяють вирішенню певних освітніх завдань. З цієї метою й визначається єдність структурних компонентів розвивальних ігор. Також важливо наголосити на

тому, що спілкування дітей у ході розвивальних ігор, з одного боку, виступає компонентом її структури, а з іншого – розвивальних ігор самостійно виступають як засіб організації спілкування школярів.

У дитини є природна потреба й бажання спілкуватися з однолітками, також улюбленою діяльністю в цьому віці залишається гра, а тому створюється відповідність між потребою, мотивом та інтересом спілкуватися й потребою, мотивом та інтересом грати. Для здійснення і спілкування, і гри, необхідно створення ігрової ситуації, яка включає: вимоги та правила гри, ігрова діяльність та певні правила спілкування. В цілому вся ігрова ситуація передбачає вибір змісту спілкування, який реалізується через його форми та види в процесі ігрового спілкування. У свою чергу, ігрове спілкування визначається ігровою ситуацією і може носити варіативний характер

у залежності від змісту спілкування. Відповідність ігрової ситуації та змісту спілкування призводить до досягнення поставленої мети гри, тобто певного результату, аналіз якого дозволяє виявити як позитивний, так і негативний вплив спілкування на його учасників та на результат гри. А це дозволяє вносити певні корективи в організацію спілкування молодших школярів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для молодших школярів характерні потреба, мотив та інтерес як до спілкування, так і до розвивальних ігор, що дозволяє говорити про можливість організації спілкування молодших школярів у процесі розвивальних ігор. Виявлений взаємозв'язок і відповідність структурних компонентів спілкування і розвивальних ігор, дає можливість говорити про доцільність організації спілкування учнів у ході таких ігор.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія освіти. /Гол. ред.. В.Г.Кремень. Київ: Юрінком Інтер. 2021. 1144 с.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Кн. 1 / За ред. Є.І. Коваленко. К.: Либідь, 1997. 272 с.
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Абрис. 1997. 416 с.
4. Сухомлинський В.А. Вибрані твори. В 5-ти т. К.: Рад. Школа. 1986. 686 с.
5. Філатова Л.С. Організація спілкування молодших школярів у процесі розвивальних ігор // *Теорія та методика навчання та виховання*: Зб. наук. пр..Х.: ХДПУ. 2000. Вип. 7. С. 151–158.
6. Чепіга Я. Програма нашої школи: 1, 2 рік навчання // *Світло*. 1913. № 4. С. 12–29.

REFERENCES:

1. Encyclopedia of education. (2021). [Entsyklopediia osvity] /Goal. ed.. V.G. Kremenya. Kyiv: Yurinkom Inter (in Ukrainian).
2. Rusova, S. (1997) Selected ped. writings. Book 1. [Vybrani pedahohichni tvory] / Under the editorship of E.I. Kovalenko. K.: Lybid (in Ukrainian).
3. Savchenko, O.(1997). Primary school didactics: Textbook for students of pedagogical faculties. [Dydaktyka pochatkovoї shkoly: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv] K.: Abris, 1997 (in Ukrainian).
4. Sukhomlynsky, V. (1987). Selected works. In the 5th t. [Vybrani tvory]. K.: Rad. school (in Ukrainian).
5. Filatova, L. (2000). Organization of communication of younger schoolchildren in the process of educational games. [Orhanizatsiia spilkuvannia molodshykh shkoliariv u protsesi rozvyvalnykh ihor] // *Theory and methods of teaching and education: Collection. of science pr. Kh.: HDPU. Issue 7* (in Ukrainian).
6. Chepiga, Ya. (1913) .The program of our school: 1, 2 years of study. [Prohrama nashoi shkoly: 1, 2 rik navchannia]. // *Svitlo*. 1913. № 4 (in Ukrainian).